

Moralpolitiet

Jens Erik Paulsen

Jens Erik Paulsen er førsteamanuensis ved Politihøgskolen avd. Oslo og arbeider der med yrkesetikk, forskningsetikk og vitenskapelig metode.

jens.erik.paulsen@phs.no

I. INNLEDNING

Moralister oppfattes ofte som formanende bedrevitere. Allerede Peer Gynt rimer slik om sin medpassasjer: «Der slap det ud af ham tilsidst; – han var en tråkig moralist».¹ Bokmålsordboka understreker denne oppfatningen. Der beskrives moralisering som noe «ofte nedsettende: preke moral, gi formaninger», og eksempelet boka gir er at «*det nytter lite å moralisere*».² Men hva kjennetegner moralisme?

I denne artikkelen belyses fenomenet gjennom å studere hva som er moralismens typiske *tema*, hvordan fenomenet arter seg, og til sist hvilken funksjon moralisme har – på godt og vondt i samfunnet – med eksempler fra politiarbeid. Min påstand er at moralisme har en viktig, men problematisk sosial funksjon i samfunnet, og at politiet utgjør en av de tydeligste eksponentene for moralisme.

2. HVA HANDLER MORAL OM?

Faglitteraturen skiller ofte mellom etikk og moral. Typisk innebærer etisk refleksjon en saklig og systematisk undersøkelse av moralske temaer og at synspunkter begrunnes gjennom anerkjente tankefigurer. *Moralen* – som det reflekteres etisk over – utgjøres av de handlinger, holdninger og praksiser som er fremtredende i en kultur til en viss tid.³ Moralens normer synes å variere med tid og sted, uten at moralen nødvendigvis må ses på som subjektiv eller relativistisk. Moralpsykologen Jonathan Haidt hevder for eksempel på grunnlag av et omfattende empirisk materiale⁴ at vi som moralske aktører er sensitive overfor seks ulike grunnleggende moralske dimensjoner.⁵ Disse moralske grunnlagene (*moral*

1. Ibsen, H. *Samlede Værker, bind II*. Oslo: Gyldendal 1941, s. 263.

2. <http://ordbok.uib.no/> (besøkt 27.05.2017).

3. Tranøy, K. E. (1998). *Det åpne sinn: moral og etikk mot et nytt årtusen*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 132.

4. Se <http://YourMorals.org> (besøkt 26.05.17), et nettbasert forskningsprosjekt som bygger på Haidts *Moral Foundation Theory*. Dette prosjektets mål er å undersøke moralsk bevissthet gjennom en bred kartlegging av responsen på ulike moralske temaer. Det er ikke noe transcendentalt over disse grunnfenomenene, påstår Haidt, de kan studeres empirisk. Haidt, J. *The Righteous Mind: why good people are divided by politics and religion*. New York: Pantheon Books 2012, s. 135.

5. *Ibid.* s. 110.

foundations) beskriver typer av moralsk svikt som vi reagerer på, ikke intellektuelt, men gjennom vår moralske *smakssans*. Våre ulike smaksreseptorer reagerer på krenkelse, juks, svikefullhet, frekkhet, «urenhet» og frihetsberøvelse. Til disse finnes korresponderende følelser, verdier og dyder. Hvis moralisering tar for seg gjengse oppfatninger om moral, synes det hensiktsmessig å undersøke disse moralske grunnlagene nærmere. Slik kan vi tegne et klarere bilde av hva vi moraliserer over.

Den første reseptoren reagerer på lidelse, nød og krenkelser, og utløser en omsorgsrespons i iakttageren. Haidt tolker responsen inn i et evolusjonistisk perspektiv og hevder at uten bred forekomst av omsorg hadde ikke avkommet blitt ivaretatt i tilstrekkelig grad, og menneskeslekten ville ikke blitt videreført. Dette er arketyper på et slikt hensyn. Etter hvert utløses også omsorgsresponsen ikke bare når noen krenkes, men også når man liker noen, hvilket igjen bidrar til at vi ivaretar vedkommende. Denne dimensjonen danner grunnlag for innlevelse i andres ve og vel (empati). Adferd som virker krenkende overfor noen – spesielt de man liker – gir oss grunn til å «moralisere».

Reseptor nummer to er rettferdighetssansen.⁶ Denne utløses av bedragersk oppførsel i mellommenneskelige interaksjoner, en reaksjon selv lekende småbarn viser. Rettferdighetssansen hjelper oss å bedømme om andre personer er tillitvekkende, om et videre samarbeid er hensiktsmessig. Det er ifølge Haidt på dette moralske grunnlaget tanken om proporsjonalitet oppstår – at folk skal belønnes og straffes etter fortjeneste.⁷ I evolusjonært perspektiv har bred forekomst av denne sansen vært viktig for fremveksten av organisert samarbeid. Hvis noen opptrer urimelig i interaksjon eller lurer til seg mer enn deres innsats for fellesskapet tilsier, reagerer denne reseptoren og hindrer videre samarbeid. Juks-/rettferdighetsdimensjonen er slik mer instrumentell, og gir et grunnlag for moralisering som skiller seg fra krenkelse/omsorg.

Den tredje reseptoren reagerer på *svikefull* adferd overfor ens fellesskap.⁸ En slik moralsk defekt er annerledes enn krenkelse overfor en person eller juks i samarbeid. Omsorgsfull eller rettferdig adferd kan ikke kompensere for *illojalitet*. Vi deltar i mer eller mindre avgrensede sosiale fellesskap med varierende i grad av samhold. Samholdet kan styrkes både gjennom at medlemmene samler seg om visse verdier eller ved at gruppen distanserer seg fra andre fellesskap. Slik styrkes egen identitet – og man får et begrep om «de andre» som «mindreverdige» eller «motparter». Samholdet ytrer seg innad i gruppen som en lojalitet, en villighet – bevisst eller ubevisst – til å ta parti for andre medlemmer, og kanskje til å ofre seg for fellesskapet. Denne moralske mekanismen blir tydelig i varslersaker, der varsleren kan følge arbeidsstedets prosedyrer til punkt og prikke og utvise omsorg for sine kollegaer, men likevel reageres på og moraliseres over som illojal.

For det fjerde reagerer vi på «frekkhet» – at noen ikke anerkjenner autoritet.⁹ Autoritetstroskap har tilsynelatende stått sterkere før, men krav om respekt og høflighet har fortsatt sin plass. Det kan vise seg når yngre mennesker forsøker å belære eldre (en førsteklassing belærer en tredjeklassing) eller hvis en telefonselger benytter fornavn – som om de kjente oss. Autoritet har en viktig funksjon i samfunnet, skriver Haidt, ikke bare for å

6. Ibid. s. 158.

7. Ibid. s. 161.

8. Ibid. s. 159.

9. Ibid. s. 165.

tvinge folk til lydighet, men også for å kunne løse konflikter og slik skape orden.¹⁰ Reaksjonen på frekkhet melder seg altså når noen nekter å anerkjenne sin plass i det sosiale hierarkiet, ofte ut fra alder, klasse eller stilling. En slik frekkhet kan gi grunn til å moralisere.

Reseptor nummer fem reagerer ifølge Haidt¹¹ på at noe anses «skittent» eller urent, og denne sansen hadde opprinnelig et helsemessig motiv: Som alt-etere i en verden full av patogener og parasitter måtte menneskene ha klare oppfatninger av hva som kunne spises og hva som var livstruende. Etter hvert har denne ren/skitten-tankefiguren migrert til andre av livets områder – også over i det symbolske. Ulike objekter, handlinger og praksiser gis slik sterke positive eller negative verdier. For utenforstående kan slike sterke verditilskrivninger synes irrasjonelle. Mange religioner spiller åpenbart på denne dimensjonen gjennom leveregler og klare oppfatninger om rent og skittent. Kanskje er det derfor moralisme så ofte er knyttet til religion.¹² Moralister fremhever gjerne egen renhet og fordømmer andres skittenhet – gjerne i samme åndedrag.

Den sjettede grunnleggende moralske dimensjonen beskriver reaksjonen på det ubehaget *undertrykkelse* skaper, for eksempel ved maktmisbruk. Undertrykkelsen kontrasteres gjerne mot verdien av frihet¹³ eller selvråderett. Her oppstår en likhetstanke, ikke i form av proporsjonalitet i konkrete samarbeid, men som en generell idé om sosial rettferdighet – vi er alle frie. Når noen i samfunnet utnytter sin makt, utløses denne frihetstrangen, gjerne i form av en «rettferdig harme». Man står opp mot de som dominerer og ønsker å reversere dominansen.

Moralisten har altså seks strenger å spille på. Alle klinger ikke like sterkt hos alle. Både individuelle og kulturelle faktorer påvirker hvilken resonans de ulike grunnlagene har.¹⁴ Reseptorene kommer ikke ferdig nedfelt i oss (*hardwired*) som personlighet eller som determinert av kultur eller klasse. De er bare løselig skissert fra begynnelsen av (*prewired*), skriver Haidt: «The brain is like a book, the first draft of which is written by the genes during fetal development. No chapters are complete at birth, and some are just rough outlines waiting to be filled in during childhood».¹⁵

Etikken har hatt sterkt fokus på frihet, omsorg og rimelighet, og ikke alle er like enige i Haidts brede evolusjonistiske fremstilling av moral.¹⁶ Disse diskusjonene berører i liten grad poenget her – som er å etablere tematikken det typisk moraliseres over.

3. HVA ER MORALISERING?

Hva kjennetegner moralisering som uttrykksform? I tråd med Haidts terminologi kan vi si at det å moralisere innebærer å peke, ikke bare på det en person gjør, men på aktørens moralske *smakløshet*, for eksempel på manglende omsorg, rettferdighetssans eller lojalitet. Disse manglene kan utdypes ved hjelp av etisk teori, for eksempel ved hjelp av hedonistisk

10. Ibid. s. 167.

11. Ibid. s. 171.

12. Se f. eks Douglas, M. *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. London: Routledge and Keegan Paul 1966.

13. Haidt 2012, s. 197 ff.

14. Ibid. s. 133.

15. Ibid. s. 152–3.

16. Se <http://www.moralfoundations.org/critiques> (besøkt 26.05.2017).

kalkyle.¹⁷ Vi snakker da om etikerens *argumentasjon*. For den rendyrkede moralisten kommer teoretisering bare i veien – smaksdommen er tilstrekkelig – det er mishaget som bør kommuniseres klart og tydelig. Det krever ikke avansert argumentasjon, men nok ord til at både adressaten og eventuelle tilhørere forstår budskapet. Så moralisten identifiserer tydelig hva ubehaget består i og hvorfor dette kan knyttes til «den andre».¹⁸ Hvis moralisten ikke har *brodd* mot en smakløs person eller gruppe, virker budskapet bare «tråkig», ettersom moralisten da bare målbærer tautologier – alle vet at krenkelser er krenkende. Den tydelige brodden understrekes best ved et enkelt budskap og aller helst med et *emosjonelt* uttrykk. Moralisme preges derfor ofte av tårefyllt medfølelse eller av rettferdig harme, av dirrende pekefingre og skjelvende stemmer. Moralistens emosjonelle engasjement indikerer liksom moralsk innsikt og skarp moralsk smakssans. Som tilhører er det da fristende å speile moralistens emosjonelle engasjement og slik vise at man også er like overbevist. Tvil hører ikke hjemme i moralisme.¹⁹ Moralisten bør derfor holde seg unna kompleksitet og heller spille på hva ethvert sivilisert menneske vet. Haidts allmenne, selvinnsynende, nedarvede moralske sunne fornuft, eller *det tradisjonelle* som for eksempel Mill refererer til som «the wisdom of society»,²⁰ er gode kandidater. Siden moralen er allmenn, handler om skikk og bruk, kan moralsk kompetanse oppnås ved å undersøke ens egen «smakssans», eller ved å imitere (godt)folks oppførsel. For moralisten er det *maktpåliggende* at disse allmenne og grunnleggende moralske hensynene – den moralske smak og behag – overholdes og videreføres.

Moralisten hevder sin autoritet over den andre gjennom å heve seg selv opp eller ved å trykke den andre ned. Moralisten påpeker gjerne den andres moralske defekt, samtidig som det – implisitt eller med patos – meddeles at det er helt fremmed for en selv å *være* slik eller *gjøre* slikt. Moralisten fremhever slik sin relative prektighet. Moralismen fastslår en asymmetri, spiller på autoritetsdimensjonen og er dypt personlig: Du er ikke god nok! Den dirrende pekefingeren er rettet mot den andres defekte *karakter* og et tilsvarende eller et forsvar vil virke *frekt*, som en undergraving av moralistens autoritet. Den andre kan kun ta selvkritikk eller underkaste seg. Moralisme har slik *monologisk* karakter: Den smakløse kvalifiserer ikke som dialogpartner, men skal bare settes «på plass». John Stuart Mill gir et eksempel på en slik kritikk mot smakløshet:

There is a degree of folly, and a degree of what may be called [...] lowness or depravation of taste, which, though it cannot justify doing harm to the person who manifests it, renders him necessarily and properly a subject of distaste, or, in extreme cases, even of contempt: a person could not have the opposite qualities in due strength without entertaining these feelings.²¹

Mill hevder attpåtil at man gjør den smakløse en tjeneste ved å advare den andre, og slik fremstår ikke paternalismen som ondsinnet. Autoriteten brukes i det godes tjeneste, som

17. Troyer, J. (red.). *The Classical Utilitarians: Bentham and Mill*. Hackett Publishing Company 2003, s. 19.

18. «Den andre» benyttes heretter som betegnelse på den moralisten kritiserer.

19. «Any suggestion of moral complexity or expression of doubt, uncertainty, or disagreement is often declaimed by the grandstander as revealing a deficiency in either sensitivity to moral concerns or commitment to morality itself». Tosi, J. Warmke, B. *Moral Grandstanding*. *Philosophy & Public Affairs*, 2016, 44, nr. 3, 207.

20. Troyer 2003, s. 106.

21. Mill, J. S. On Liberty. I M. L. Morgan (Red.), *Classics of Moral and Political Theory*. Indianapolis: Hackett publishing company, 1992, s. 1091.

en form for oppdragelse, veiledning, eller forebygging.²² Om det hjelper å moralisere er en annen sak. Uansett, for at moralismen skal være irettesettende, må den andre anerkjenne moralistens *autoritet* – ha tillit til moralisten, eventuelt frykte moralistens evne til å sette makt bak sine krav. Moralisten kan selvsagt være fysisk overlegen, men moralist-makten stammer heller fra at moralisten har den «kompakte majoritet» i ryggen. Den rendyrkede moralisten spiller slik på allmennmoralen og synliggjør den andres karakterbrist – at vedkommende er tåpelig eller smakløs (Mill), eller krenkende, frekk, skitten, svikefull, undertrykkende (Haidt). Hvis ikke moralisten ubetinget «får rett» blir vedkommende selv et takknemlig offer for moralisering. Derfor er det viktig å ha publikum – den kompakte majoritet – på sin side. Det er fellesskapet som virkelig kan latterliggjøre, fryse ut, skape syndebukker for ens felles misnøye.²³ Det krever nesten ingen innsats: Det offentlige «vi» kan bekreftes ved nikkende bekreftelse eller ved *likes* i sosiale media. Når moralisme «lykkes», ydmykes den smakløse og reagerer med flauhet, skyld eller skam: legger seg flat, ikke bare for moralisten, men også for tilskuerne.

Men innebærer ikke selve moralismen til en viss grad en krenkelse, en urett, noe nedrig og undertrykkende når moralisten opphøyer seg selv og klart og tydelig kritiserer i publikums nærhet? Ligger det ikke slik en inkonsistens i moralismen?

Videre er det et problem at moralske spørsmål sjelden har fasitsvar. Hver enkelt av de seks grunnleggende dimensjonene kan nok bidra til klare oppfatninger, og i noen tilfeller er det antakelig slik at en dimensjon trumfer de andre. Men lojalitets- og omsorgshensyn, for eksempel, kan være i reell konflikt. Moralene når ikke et idealvitenskapelig presisjonsnivå, og ofte bør andre hensyn enn kun de moralske trekkes inn. Å gi svar i verdiladde situasjoner krever avveining, krever dømmekraft.

Moralisering er slik et maktspill mellom moralisten og den smakløse, som ofte utspiller seg for et tenkt eller faktisk publikum. De moralske normene stadfestes like mye for fellesskapet som overfor den andre. Selv om vedkommende ikke skulle føle seg truffet av moralismen kan budskapet nå publikum og «smentere» deres oppfatninger gjennom bekreftelse eller skremsel. I en slik tresidig prosess er moralisten katalysatoren som tar ansvar for å ydmyke den andre verbalt, og samtidig stadfeste den allmenne sosiale orden. Moralisten spiller da for galleriet.

4. MORALISERING SOM MIDDELVEI?

Når man møter noe man frykter – for eksempel umoral – kan man reagere ved å flykte, kjempe eller fryse.²⁴ I møtet med for eksempel *urenhet* kan man trekke seg unna (flykte) eller engasjere seg mot det (kjempe) – eventuelt kan responsen undertrykkes (fryse).

22. «It is doing him a service to warn him of it beforehand, as of any other disagreeable consequence to which he exposes himself.» Ibid.

23. Mill uttrykker disse mekanismene fint i *On Liberty*: «We have a right, also, in various ways, to act upon our unfavourable opinion of any one, not to the oppression of his individuality, but in the exercise of ours. We are not bound, for example, to seek his society; we have a right to avoid it (though not to parade the avoidance), for we have a right to choose the society most acceptable to us. We have a right, and it may be our duty, to caution others against him, if we think his example or conversation likely to have a pernicious effect on those with whom he associates.» Ibid.

24. Elster, J. *Alchemies of the mind*. Cambridge: Cambridge University Press 1999, s. 3.

Å fryse kan innebære at man forsøker å forstå, akseptere eller kanskje endre egen oppfatning omkring urenheter. Bekjempelse kan også anta ulike former, for eksempel som moralisering, et engasjement gjennom *korreks*. Samtidig innebærer moralisering også en distansering eller flukt. Man tar avstand fra den andre ved hjelp av utsagn som «alle» kan bejæ.

Moralisme lar seg plassere i en dydsetisk kontekst ettersom grunnlagene Haidt²⁵ skisserer aktualiserer dyder og lastefullhet i forhold til et fellesskap. Moralsk korreksjon kan ta mange former; fra at man tilbyr frivillig veiledning til at man dreper dem som ikke innordner seg ortodoksien. Selv om moralisering neppe kan forstås som middelvei i det store bildet (flykte, fryse, kjempe), kan moralisering kanskje forstås som en middelvei i korreksjonssammenheng – som et virkemiddel som befinner seg mellom anmodning (for lite) og fysisk avstraffelse (for mye).

Et problem med moralisering-som-middelvei er at den har en korrumpierende tendens. Det er lett å bli oppslukt av egen prektighet – som en moralsk Narcissus. En annen måte å havne i grøften er å bli kynisk overfor de smakløse. Gjennom ens stadige formaninger og selvopphøying kan moralisering fort gli over i menneskeforakt. Den smakløse symboliserer alt som er galt i samfunnet, og man klarer ikke å se seg selv som «for mye». Gjennom å oppildne hverandre skaper moralist og publikum lett en polarisering seg imellom. I ettertid kan det å være såpass ensidig overfor de(n) andre virke hysterisk, men midt i den moralske panikken gir forakten fullt ut mening.

Moralisering *kan* også være god. Hvis noen systematisk undergraver fellesskapets moralske standarder, kan fellesskapet mobiliseres gjennom moralisering. Fellesskapets implisitte moralske verdier synliggjøres da. Et slikt moraliserende spill for galleriet kan da forhindre at fellesskapet går i oppløsning. Fellesskapet – ansporet av moralisten – tvinger de som utfordrer grensene tilbake i folden. Andre ganger kan moralisering være på sin plass fordi det ikke er tid til annet. Den andre får klar beskjed at nå er du «utenfor», på egen risiko. Her går grensen! Det er til ditt eget beste å vende om. Det er, som vist ovenfor, nettopp dette John Stuart Mill er inne på i *On Liberty*.

En moralisering-som-middelvei innebærer antakelig at man fremstår som engasjert, men med en slags omsorg (eller i det minste respekt) overfor overtrederen. Moralisering har slik et janusansikt i form av en *undertrykkende godhet*. Dette er i beste fall en hårfin balansegang. I verste fall en autoritær skinnhellighet.

5. MORALPOLITIET

Det er krevende å innta en akseptabel moraliserende undertrykkende godhet. I det følgende skal politimoralisme undersøkes, men forebyggende medisin, domstoler, kirke og presse kunne også ha vært trukket frem.

Politiets oppgave er ikke å dømme og straffe, men politiet er likevel portvoktere til rettsystemet og ganske aktivt oppsøkende portvoktere. I Oslo politidistrikt går 42 % av tida ifølge Finstad med til såkalte «politiinitiativ»,²⁶ hovedsakelig kontroll av personer og biler og uroing av problemmiljøer. Selv om politiets selvforståelse ofte er å være «*crime fighters*»,

25. Haidt 2012, s. 246.

26. Finstad, L. *Politiblikket*. Oslo: Pax 2000, s. 49–50.

er det å «opprettholde orden» en mer treffende betegnelse av arbeidet når man ser på oppgavene som faktisk utføres.²⁷ I ordenstjenesten spiller politiet på et register som spenner fra ulike former for fysisk maktbruk, via manipulasjon og forhandling, til trøst.²⁸ Det heter at oppdragene «i alminnelighet» skal løses «gjennom råd, opplysning og tilrettevisning», og dessuten, «så langt tjenesten og forholdene ellers tillater, plikter politiet i ethvert tilfelle å gripe inn på forhånd med forebyggende og regulerende tiltak mot forestående lovbrudd eller fredskrenkelser».²⁹ Politiet kan også be en person om å forlate et sted uten «ordensmessig foranledning, [men] hjemmel for å fjerne vedkommende må da søkes i andre bestemmelser».³⁰ Politiet kan og skal altså *snakke* ordensforstyrrelser til rette – og helst *før* de har forstyrret noen orden.

Politibetjentene som opprettholder orden er høgskoleutdannede fagpersoner med klare meninger i verdispørsmål,³¹ og er gitt politimyndighet som innebærer at folk skal rette seg etter deres «pålegg, tegn eller øvrige signaler».³² Til gjengjeld må deres vandel være uklanderlig,³³ og de må opptre slik både i og utenfor tjenesten at de «oppnår den respekt og tillit hos borgerne som stillingen krever». Politiet skal «avspeile samfunnets idealer»,³⁴ men asymmetrien mellom politi og borgerne er åpenbar.

Nå retter ikke alltid folk seg etter hva politiet sier. Verbale pålegg kan være krevende å forstå for den krangleворne, (be)rusede, eller den som mangler sinnsreserve. Sentrum ved stengetid er heller ingen ideell arena for argumentasjon og resonnementer, snarere et sted for irettesettelse og maktbruk, spesielt når man har maktmidler for hånden, arrest i bakhånden og oppdrag i kø. Selv om en situasjon kunne vært løst ved forhandling, trumfer ofte handlekraft og effektivitet. Beredskap må opprettholdes. Samtidig bør ikke inngrepet lede til ytterligere uorden. Man må med andre ord gjøre komplekse moralske vurderinger – raskt. Faktisk berører politiets håndtering av ordensforstyrrelser alle de moralske «strenge». Påstanden her er at politiet også *moraliserer* i henhold til alle Haidts grunnlag – altså at politiet i stor grad er et moralpoliti.

Politiet skal være *omsorgsfulle* og ivareta de som har vært utsatt for krenkelser, men også vitner og gjerningspersoner. Omsorgen overfor gjerningspersoner kan ta form av moralisering. Tydeligst er dette innenfor såkalt personorientert kriminalforebyggende arbeid som ofte er rettet mot unge personer. Når man i slikt arbeid skal reagere overfor «barn som det er grunn til å tro at har begått en straffbar handling»³⁵ benyttes ofte såkalte *bekymringsamtaler* som «verktøy for å finne fram til barnets og de foresattes egen kapasitet og motivasjon til å starte på en positiv endring av sin livssituasjon».³⁶ Hensikten er å styrke den

27. Erickson, R.V. The Police as Reproducers of Social Order. I T. Newburn (red.), *Policing: key readings*. Devon: Willan Publishing 2005, s. 221. Holgersson, S., Knutsson, J. *Hva gjør egentlig politiet?* Oslo: PHS forskning; 4, 2012.

28. Erickson 2005, s. 220.

29. Politiinstruksen § 3-1.

30. Edvinsen, K. *Ordenstjeneste*. Høvik: Forlaget Vett og viten 2012, s. 66.

31. Winnæss, P., Helland, H. Politistudentene: Hvem er de og hvorfor vil de bli politi? *Nordisk politiforskning*, 2014, nr. 2, 105–6.

32. Politiloven § 5.

33. Politiinstruksen § 4-1

34. Norges offentlige utredninger. *Politiets rolle i samfunnet*. Oslo: Departementenes servicesenter, 1981, s. 35.

35. Politidirektoratet. *Veileder for politiets bekymringsamtale. Dialog for ansvar og positiv endring*. Oslo: Politidirektoratet 2011, s. 17.

36. Ibid. s. 10.

unges «evne til å styre eget liv i en positiv retning».³⁷ I veilederen for bekymringssamtalen hevdes det at det ofte er et ønske om at «politiet skal 'sette ungdommen på plass' og være litt streng». Dette kan være «på sin plass og helt nødvendig, selv om forskning viser [...] at dette ikke alltid er den beste måten å nå lengst på over tid».³⁸ I bekymringssamtalen anbefales videre å benytte «kriminalitetstrappa» for å visualisere hvor barnet «står i forhold til kriminalitet».³⁹ Trappa visualiserer trinn i utviklingen fra lovlydig til kriminell. Videre finnes en «lykketrapp» som viser trinnene mot en vellykket sosialisering. Kanskje er bekymringssamtalen for dialogisk til å være innbegrepet av moralisering – det kalles tross alt en samtale – men betjenten som samtaler med ungdommen skal være klar når det gjelder «hva samfunnets normer og regler sier om hva det vil si å være på rett vei, samt gi informasjon om hva konsekvensene kan være dersom en begår straffbare handlinger».⁴⁰ Samtalen gjør at betjenten som fasiliterer samtalen utøver en form for «omsorgsmakt»⁴¹ som kan sies å være moraliserende.

Urett/Rettferdighet er antakelig det mest iøynefallende moralske grunnlaget ettersom politiet adresserer dette både som portvoktere for straffesystemet og som opprettholdere av orden i samfunnet. Mange ordensforstyrrelser har rot i at noen føler seg lur i en mellommenneskelig transaksjon eller samarbeid. Det kan dreie seg om anklager om utroskap i et parforhold eller svindel i en forretningstransaksjon. Med mindre partene kan komme til enighet på stedet løses de fleste slike saker ved at den forulempede parten oppfordres til å anmelde forholdet. Dette medfører ikke nødvendigvis moralisme. Men i praksis kan politibetjenten ha egne oppfatninger om saken og de involverte partene. Trangen til å moralisere oppstår kanskje når en «kjent» sykkeltyv kommer for å anmelde et sykkeltyveri, der betjenten også mistenker at den stjalne sykkelen er tyvgods. Etter at anmeldelsen er mottatt er det fristende å påpeke at vedkommende bør forsøke å sette seg i andres sted.

Enda tydeligere er moralisering i situasjoner der urett begås og politiet velger å anmelde saken ved bruk av offentlig påtale, selv om den urettmessig behandlede parten ikke ønsker å anmelde. I familievoldssaker skjer dette ofte, og i slike saker opplever politiet at offeret gang på gang vender tilbake til sin voldelige partner. For uerfarne betjenter er det da lett å innta et moralistisk standpunkt overfor offeret og tenke at slik «veiledning» hjelper. Videre opptrer politibetjenter ofte som et slags «konfliktråd» som forsøker å balansere hensynene til fornærmede, overtredere og publikum. Politifolk er, som Muir skriver, i stor grad *gatepolitikere*.⁴² Ettersom politibetjenter har en nokså vid anledning til å utvise skjønn, kan de gi ulike reaksjoner på tilsynelatende like former for urett, ut fra et slags proporsjonalitetshensyn. Enkelte overtredere får passere, andre presenteres for et forenklet forelegg på kr. 5000. Men betjenten kan også gi overtrederen en moraliserende skjennepreken som «tilsvarer omtrent 5000 kroner» og slik opphøye seg selv og få den andre på rett vei.

37. Ibid. s. 7.

38. Ibid. s. 30.

39. Ibid. s. 36.

40. Ibid. s. 37.

41. Heggen, K., Engebretsen, E. *Makt på nye måter*. Oslo: Universitetsforlaget 2012.

42. Muir, W.K. *Streetcorner politicians*. Chicago: The University of Chicago Press, 1977.

Det tredje moralske grunnlaget – lojalitet/svik – er tydeligst ved disiplinen innad i politiet.⁴³ Betjenter jobber i team og må i kritiske situasjoner kunne stole betingelsesløst på hverandres vilje og evne til samspill. Korpsånden er viktig, og man må derfor *tydelig* vise at man er på samme lag – uniformeres i vid forstand. Politioverbetjent Eirik Jensen sa det slik i begynnelsen av rettssaken mot ham:

Det skal ikke mye til i politiet for å bli mistenkeliggjort [...] I politiet har vi noe som heter moralpoliti. Det å være annerledes har hatt sin pris [...] Det er noen som vil bestemme hvordan du skal tenke og se ut.⁴⁴

Med sterk intern lojalitet kan man forvente at politiet også definerer seg skarpt i forhold til «motparten» og de andre. At så er tilfelle, er godt dokumentert i både nordiske og internasjonale studier.⁴⁵ Disse studiene beskriver en polarisering, der folk «der ute» deles inn i grupper. Den mest berømte inndelingen har van Maanen, som skiller mellom «mistenkelige personer» («kjenninger» på norsk), «*assholes*» – drittsekkene som ikke anerkjenner politiets autoritet, og «de uvitende» – det vil si vanlige folk, tilskuere eller ofre for kriminalitet – i Norge mer diplomatisk kalt «publikum». Den innsikten og erfaringen politibetjenter har med hvordan verden *egentlig* er, skriver van Maanen,⁴⁶ gjør at politiet har et overlegent ståsted å bedømme folk fra. Ut fra patruljering og etterretning vet man hva som bør gjøres. Erickson hevder riktignok – ut fra et kanadisk perspektiv – at betjentenes forståelse av orden overensstemmer best med ønskene og behovene til de mest innflytelsesrike i samfunnet, et slags «klassepurk»-perspektiv.⁴⁷ I en mer egalitær norsk kontekst er det ikke betjentens subjektive oppfatning som skal være rettesnor, men heller «den *gjennomsnittlige* borgers oppfatning».⁴⁸ I forholdet til publikum er dette uproblematisk. Det er ønskelig med et slags lojalitetsbånd til publikum, å spille på lag med disse, eller snarere ha et publikum som «holder med» laget, har *tillit* til politiet, som er «politivennlige». Tillit – både av den systemiske og den personlige typen⁴⁹ – er viktig for å opprettholde politiets autoritet, som igjen er et av grunnlagene for å kunne moralisere. Denne tilliten vinnes også ved at politiet stadfester de moralske normene for publikum – spiller for galleriet – tolker rett og galt i offentligheten.

Politiet moraliserer også ut fra Haidts *autoritet/frekthet*-grunnlag. Argumentet for å ha et politi er jo at staten må kunne sette makt bak kravene. Til det kreves autoritet. Men det er ikke dermed sagt at politibetjentene må være autoritære i den forstand at de er ubøyelige. Ofte understrekes det at et «forhandlende» eller «folkelig»⁵⁰ politi lykkes best. Det er likevel underforstått at politiet som portvoktere har loven og rettsapparatet i ryggen, og at

43. Johannessen, S. O. *Politikkultur: identitet, makt og forandring i politiet*. Trondheim: Akademika, 2013, s. 49–50.

44. Aftenposten, «Eirik Jensen: – I politiet har vi noe som heter moralpoliti. Det å være annerledes har hatt sin pris». 10.1.2017.

45. Se f. eks van Maanen, J. *The Asshole*. I T. Newburn (red.), *Policing: key readings*. Devon: Willan Publishing, 2005. Granér, R. *Patrullerande polisens yrkeskultur*. Lund: Lund Dissertations i Social Work 18, 2004, og Finstad 2000.

46. Van Maanen 2005, s. 280.

47. Erickson 2005, s. 220.

48. Edvinsen 2012, s. 66.

49. Se Grimen, H. *Hva er tillit?* Oslo: Universitetsforlaget 2009, s. 98; og Reiner, R. *The Politics of the Police*. Oxford: Oxford University Press, 2000, kap. 11.

50. Lagestad, P. (red.). *Kommunikasjon og konflikthåndtering*. Oslo: Gyldendal akademisk 2012, s. 37.

«enhver plikter straks å rette seg etter de pålegg, tegn eller øvrige signaler som politiet gir»⁵¹, også om de er forhandlende og folkelige. Det at folk ikke anerkjenner denne autoriteten – er «frekke» – er ifølge flere politiforskere den viktigste grunnen til at noen tilfeller ender i rettssystemet mens tilsvarende tilfeller ikke gjør det.⁵² Sett at noen begår en ubetydelig forseelse og politiet påpeker dette. Oppstår munnhuggeri, vil politiet kanskje forsøke å «jekke ned» vedkommende gjennom å gi advarsel. Er vedkommende da frekk tilbake, kan han «snakke på seg» en reaksjon (bortvisning, forelegg, arrest) som ikke står i forhold til den opprinnelige forseelsen, men til måten vedkommende viser *ringeakt* for betjentens autoritet. Motsatt kan en som normalt ville fått et forenklet forelegg, for eksempel på grunn av kjøring mot forbudsskilt, kanskje slippe unna gjennom «å legge seg flat» og slik anerkjenne autoriteten. Det at anerkjennelse eller mangel på anerkjennelse gjør en forskjell, viser at autoritet/frekkhets-dimensjonen er virksom også i polisier sammenheng.

At politiet reagerer ved «skittenhet» og attpåtil skulle moralisere overfor dette i henhold til en slags *opphøydhet* eller renhetsnormer, synes kanskje merkelig. Men denne *vertikale* dimensjonen – der noe er opphøyd og noe er nedrig – kan gjenkjennes i at politiet bruker mye tid på å slå ned på offentlig urinering,⁵³ på skittenhet – for eksempel omreisende og på å forhindre offentlig seksuell virksomhet – gjennom å uroe swingersklubber, prostitusjonsmiljøer og tidligere også homofile miljøer. Rusmiljøene – de såkalte «kriminelle kroppene»,⁵⁴ står også i fokus for det man på politispråket av og til refererer til som «renovasjon». Politiet fremstår på sin side som «rene» – ulastelig uniformert – til tider bokstavelig talt på sin høye hest – mens en «slask» er uren og har tatt krimtrappa eller rustrappa ned i «underverdenen». Mange av disse er knapt verdt å moralisere verbalt overfor – moraliseringen består gjerne i at man fjerner dem eller deres praksis fra gata. Ofte på oppfordring fra borgerne og gjerne i påsyn av publikum.

Når det gjelder det sjette moralske grunnlaget – den sosiale rettferdigheten og kampen mot undertrykkelse – er dette grunnlaget relevant for politiet på ulike måter. To eksempler på dette skal trekkes frem. Det ene gjelder *kontrollvirksomhet*. Det andre gjelder hvordan politiet «iscenesetter» moral i samfunnet. På bakgrunn av patruljering og etterretning har politiet oversikt over kriminalitet og uorden i samfunnet. På denne bakgrunnen kontrolleres enkelte grupper i samfunnet vesentlig oftere enn andre, og kontrollvirksomhet berører undertrykking/frihetsdimensjonen. En kontroll utgjør jo en (relativt kort) begrensning av den kontrollertes frihet, selv om den foregår i en vennlig tone. Kontroller beskrives som «rutine», men tar likevel ofte utgangspunkt i person (kjenning), vedkommendes gruppetilhørighet (miljø under oppsikt) eller kombinasjon av tid, sted og trekk ved personen. Den verbale moraliseringen i slike situasjoner kan være subtil: en mørkhudet ungdom stanses og kontrolleres av en politibetjent. Alt skjer på en vennlig og korrekt måte, og politiet finner ingenting galt. Før betjenten forlater ungdommen, roses ungdommen for «ikke å være som mange andre». Dette er likevel en moralisering overfor den gruppen ungdommen til-

51. Politiloven § 5.

52. Erickson 2005, s. 228. Loftus, B. Police occupational culture: classic themes, altered times. *Policing and Society*, Vol. 20, nr. 1, 2010, s. 9–11.

53. Urinering i det offentlige rom er det lovbruddet det er vanligst å utstede forenklet forelegg for, nest etter trafikkforseelser, se Holgersson og Knutsson 2012, s. 64.

54. Nafstad, I. Rusbrukere i det offentlige rom i Oslo – de kriminelle kroppene. *Materialisten* 38, nr. 1, 2011, s. 26–48.

hører, altså vedkommendes *identitet*, selv om betjenten jo ikke mener det *personlig*. Når enkelte grupper mistenkeliggjøres og kontrolleres oftere enn andre, bidrar politiet til å skape et inntrykk av disse gruppene som motpart – ikke bare som politiets motpart, men også for samfunnet for øvrig. Politiet er også ofte blant de få som har kontakt med dem som faller utenfor andre hjelpetiltak. Politiet kan slik forventes å være de som ser tendenser til undertrykking og kunne vært spydspiss i kampen mot systematisk utbytting av folkegrupper. Samtidig er politiet statens maktinstrument,⁵⁵ altså et redskap. Dermed kan politiet pålegges å fjerne for eksempel papirløse ofre for menneskehandel, snarere enn bakmennene som er svært ressurskrevende å få pågrepet. Politiet risikerer slik å undertrykke mennesker de vet er blant de mest sårbare.

Politiet moraliserer i liten grad overfor statens politikk – som statens instrument ville dette være illojalt. Snarere utgjøres politiets moraliserende rolle her av å iscenesette sosial rettferdighet for publikum, og selvsagt ofte også på initiativ fra publikum. Samfunnets moral personifiseres av politirollen, det som i litteraturen refereres til som «symbolsk» eller performativt politiarbeid.⁵⁶ Å skape «moralske barrierer mot kriminalitet, internalisere normer, og ikke minst [fremme folks evne] til å utøve selvkontroll» er en viktig oppgave for politiet, ifølge Bjørgo.⁵⁷ Folk flest har oppfatninger om samfunnets normer, men gjennom å oppleve – eller å få formidlet – politiets inngripen, manifesterer denne offentlige moralen seg for publikum. I noen grad er dette også et spill som oppføres for meldere, fornærmede, for motstanderne og for kollegaer.⁵⁸ Denne iscenesettelsen utgjør kanskje den viktigste formen for moralisering i polisiær sammenheng.

Politi-loven setter grenser for et omfattende «spill for galleriet» ettersom det i § 6 heter at den som er «gjenstand for inngrep fra politiet, ikke [skal] utsettes for offentlig eksponering i større grad enn gjennomføringen av tjenestehandlingen krever.» Politiet skal dessuten selv demonstrere den selvkontrollen som uromomentene ikke makter. I samme paragraf slås også fast at «politiet skal opptre saklig og upartisk og med omtanke for personers integritet» uansett hvilken tilstand personen er i. I denne enkle setningen fremheves omsorg og rettferdighet snarere enn den «rettferdige harmen» som det er fristende å oppvise.

Dette skaper en ambivalens i politirollen: Man virker i offentlighet, men man skal være så diskret som mulig. Man har vide fullmakter til å benytte makt, men skal bruke minst mulig av den. I dag er det dessuten et poeng *ikke* å moralisere, men snarere ha fokus på menneskerettigheter og såkalt *prosessrettferdighet*. Det vil si at man fokuserer på *fremgangsmåten* i møtet med klienten, ettersom forskning har vist at en god prosess har større virkning enn et fordelaktig utfall av saken når det gjelder publikums oppfatning av politiets legitimitet.⁵⁹ Nøkkeldimensjonene i prosessen skal være klientinvolvering, nøytralitet, respekt og etterrettelighet. Disse verdiene er kongruente med Haidts liste over dyder som er relevante for de ulike grunnlagene.⁶⁰ Samtidig skal politiet drive effektivt og tjene makten.

55. Weber, M. Makt og byråkrati. Oslo: Gyldendal 1970, s. 4.

56. Holmberg, L. *Politiets skøn i retts sosiologisk belysning*. Københavns Universitet, København 1999, s. 204.

57. Bjørgo, T. *Forebygging av kriminalitet*. Oslo: Universitetsforlaget 2005, s. 28.

58. Holmberg 1999, s. 207 ff.

59. Tyler, T. R., & Fagan, J. Legitimacy and cooperation: Why do people help the police fight crime in their communities. *Ohio State Journal of Criminal Law*, 6, 2008, s. 231.

60. Haidt 2012, s. 146.

Man kunne håpe at det fantes en middelvei, en trygg linje å legge seg på. Men snarere finner man ambivalens – arbeidet må utføres med en slags tvangsbasert godhet, en sammenstilling som er så vanskelig at tjenestehandlingene ofte begrunnes i knappe ordelag som «innafor», med referanse til hjemmel og til «sunn fornuft». ⁶¹

6. KONKLUSJON

Politimoralisme og dens praktiske funksjon er her skissert med store bokstaver. Som vi har sett, kan politiarbeid knyttes til alle de seks moralske grunnlagene. Politiet – statens mak-tapparat – moraliserer i alle disse sammenhengene. Norsk politi skal avspeile samfunnets idealer, men like mye er det et poeng at befolkningen skal avspeile politiets moral – identifisere seg med politiet. Politibetjenter skal slik være forbilder i iscenesettelsen av moralen. Politiet tolker, iscenesetter, verbaliserer og håndterer moralen i samfunnet. Å kalle politiet for et moralpoliti er derfor en slående beskrivelse. ⁶²

61. Lagestad, P., Rønning, H. Sunn fornuft og bedre vitende – Om betydningen av politiets bruk av regelverket i møtet med publikum. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap* 97, nr. 1, 2010, s. 73.

62. Jeg vil takke redaktørene, de anonyme fagfellene samt mine kollegaer Annett Bugge, Christopher Carlsen, Pål Frogner, Kristin Nøkleby, Trond Kyrre Simensen, Manjeet Singh og Pål Winnæss for gode innspill til artikkelen.